ВАГИФ БИР ДӨВЛӘТ АДАМЫ КИМИ

* * *

М. С. ОРДУБАДИ

ИКИНЧИ МӘГАЛӘ

Вагифин бир дөвләт адамы олараг бөйүклүү орасындадыр ки, о, Иран һимайәси тәрәфдарларынын бүтүн тәнгид вә нфтираларына бахмаяраг мәмләкәт вә идарәчилик ишләринә исламчылыг нөгтеји-нәзәриндән дејил, халис вәтәнпәрвәрлик, милли истиглалијјәт вә сијасәт нөгтеји-нәзәриндән јанашырды.

Әлбәттә Мәһәммәд бәј Чаваншир вә сапраләри үчүн Гарабағын мүнтәзәм бир дөвләт әлиндә мөһкәм әдилмәси әлверишли дејилди. Онлар енә дә ханлығын Иран дөвләти әлиндә олмасыны истәјирди, чүнки Иранда олан феодал гурулушу кичик ханлыгларда апарылан сојғунчулуға кениш имканлар ярадырды.

Хүсусән онлар өзләриндән даһа әввәл Русија һимајәсинә кирмиш олан ханлыгларда дәрәбәјләрин һүгуг вә ихтијарча мәһдуд әдилдикләрини, өлкәдә мөһкәмәнин вердији ганунларын тәтбиг олундуғуну, һәтта бир ханлығын о бири ханлыг үзәринә һүчум этмәсинә имкан верилмәмәсини көрдүкләри үчүн Русија һимајәсини өзләри үчүн өлүм кими гаршылајырдылар.

Хүсусән шејхлик вә мүридлик тәригәтиндә идарә олунан вә Дағыстан илә һәмсәрһәдд олан ханлыглар, о чүмләдән Чар вә Билакан шејхләри Вагифи вә онун тәрәфдарларыны Гарабағы ислам олмаян бир дөвләтә сатмагда төһмәтләндирирдиләр. Онларын сәсинә Иран достлары вә Ибраһим ханын дүшмәнләри дә сәс верир, һәтта фикир вә әгидәчә Вагифә тәрәфдар оланлара ики үзлүлүк көстәрмәклә Вагифдән үз дөндәрирдиләр.

Ибраһим Хәлил ханын өзү дә мүхалифәтчиләрин мәһәббәтини газанмаг үчүн Вагифи көздән салыр вә ону өзүндән узаглашдырмаға чалышырды. Бунун үчүн дә Вагиф өз һәгиги силаһына мүрачиәт әдир, өз гәлбинин икиүзлүләрә, ялтаг вә һијләкәрләрә, дини, шәхси мәнфәәтләри үчүн галхан гајыранлара, вәфасыз вә сәдагәтсиз достлара гаршы чевириб јазырды:

Күн кими бир шәхсә күндә хејр
версән сәд һәзар
Зәррәчә этмәз әдаји шүкр не'мәт
ашикар.
Галмајыбдыр гејрәт, шәрм, һәја,
намус, ар.
Дедиләр ки, э'тибар, э'тигад
аләмдә вар
Ондан өтрү мән дә чох кәздим
нәһајәт көрмәдим.

XVIII әсрин ахырларында Гафгазын сијаси вәзијјәти бир даһа фәналашды. Русија императору II Екатеринанын онданбир аз сонра Гафгазын мәшһур дөвләт адамларындан II Ираклинин өлүмү Гафгаздан силинмәјә башланмыш чәнуб нүфузунун бирдән-бирә дирчәлмәсинә сәбәб олду. Русија тахтына отуран биринчи Павелин, рус гошунуну Каспи саһилләриндән вә Дағыстандан кери чағырмасы Русија тәрәфдарларыны мүхалифәтчиләрин гаршысында көмәксиз бурахды. Вагифин дүшмәнләри артдыгча достларынын сајы да азалырды. Ибраһим хан да Вагифә гаршы өз әлагәсини тамамилә дәјишдирмишди. Бу мүнасибәтлә Вагиф өз шикајәтнамәсиндә өзүнүн Ибраһим хана этдији хидмәтләринә ишарә вуруб өзүнүн тәгдир олунмадығыны хатырладыр:

«Мән өзүм палчыгдан күзә гајыран адамлардан бир чохуна кимәкәрлик, јә'ни гызыл гајырмаг өјрәтдим. Мән гара тозлардан јоғрулмуш палчығын үстүнә сиккә вуруб гызыла чевирдим. Ади бир шишә парчасыны дүррә, чаваһирә дөндәрдим, гара дашы чевириб гырмызы јагут шәклинә салдым.

Тәәссүф олсун ки, бу хидмәтләримә гијмәт гојмадылар, онун мүгабилиндә зәрәрдән башга бир шеј әлдә едә билмәдим».

Ибраһим хан Вагифсиз Гарабағы идарә едә билмәди, о, шаири көмәксиз бурахмагла ону 1797-чи илләрдә чәлладларын әлиндә гојду. Лакин өзү дә јашаја билмәди, о, аз кечмәдән дахили интригаһын гурбаны олду.

Бу нөгтеји-нәзәрдән дә тарихчиләримиз Ибраһим Хәлил һөкмүранлығынын шә'шәәли күнләрини вә онун бир дөвләт адамы кими көстәрдији фәалијјәтләри анчаг Вагифин тәдбир вә фикирләринә миннәт билмәли вә онлары Вагифин сијаси фәалијјәтләри сырасына язмалыдырлар.

XVIII әсрин сон үч илләриндән бу күнки күнә гәдәр охучуларын фикрини вә зеһнини мәшғул едән даһа бир мәсәлә вардыр ки, о, да Вагифин нә кими сәбәбләр вә һадисәләр нәтичәсиндә олараг өлдүрүлмәси мәсәләсиндән ибарәтдир.

Бир чохларынын, һәтта көһнә тәзкирә охучуларынын инандығына көрә Вагифин өлүмүнүн сәбәби бундан ибарәт имиш:

«Ибраһим Хәлил ханын гардашы оғлу Мәһәммәд бәј Чаваншир Вагифин кәнч вә көзәл гадынына ашиг олмуш, гадын исә—нә гәдәр ки, Вагиф сағдыр бизим бирләшмәмиз баш тутмаз» демишдир.

Лакин бөјүк дөвләт адамынын өлүмүнү тәшкил едән әсас сәбәб бундан ибарәт дејилдир. Мәһәммәд бәј Чаваншир илә Вагиф арасында мөвчуд олан дүшмәнлијин сәбәбини гадын мәсәләсиндә арамаг сијаси садәдилик вә авамлыгдыр. Әлбәттә гадын мәсәләсинин Вагифә гаршы дүзәлән суи-гәсддә мүәјјән бир рол ојнадығыны инкар этмәк олмаз. Буну Вагиф өз шикајәтнамәсиндә яздығы бир мисра илә даһа көзәл ајдынлашдырыб јазыр:

«Гәдр билмәз һәмдәм илә әјләдим
өмрү тәбаһ...»

Вагифин гадыны илә Мәһәммәд бәј Чаванширин севки әлагәләринә аид һәгигәти ајдынлашдырмаг үчүн Русија чары I Николајын бөјүк русшаири Пушкинин гадынына гаршы гојдуғу ганлы севкини көстәрмәк чох ујғун, чох да әлверишли бир мисалдыр.

Пушкин чаризм үчүн ән горхулу вә дүшмән бир шәхсијјәт иди. Онун гадыны олдугча кәнч вә көзәл иди. Шаир исә өз гадынына һәддиндән артыг севирди. Буна көрә дә ганлы чар шаирә гаршы дүзәлтдији суигәсди гадын вә аилә мәсәләсиндән башлады вә бәдхаһлығын мәһв едичи тохумларыны шаирин аиләси ичәрисинә сәпди. Бунунла да намусуну күзәштә кетмәк истәмәјән инадкар вә мүбариз шаирин вахтсыз өлүмүнә имкан яратды.

Бурадан да биз көрүрүк ки, Мәһәммәд бәј Чаванширин Азәрбајчан шаири Вагифин көзәл вә кәнч гадынына ә'лан этдији севкиләр дә мә'на вә мүндәрәчә ә'тибарилә I Николајын Пушкинин гадынына ә'лан этдији севкидән һеч дә фәргли дејилдир.

Бу һадисәни башга чүрә мә'на этмәк истәр Вагиф, истәрсә Пушкинләрин сијаси дәјәрини азалтмаг вә тарихи јохсуллашдырмаг демәкдир.

I Павелин вердији фәрман үзәринә граф Зубовун командасында олан рус гошунунун Гафгаз вә Дағыстандан чәкилмәси 1797-чи илин баһарында Аға Мәһәммәд хан Гачарын Гафгаза олан икинчи һүчумуна имкан яратды.

Вагифи өзүндән узаглашдырмыш олан горхаг хан башыны итирди. Гарабағын мүдафиәсини тәшкил едә билмәди, һәтта онун сөнмәјә башламыш әзәмәт вә нүфузу да буна имкан вермәди.

Дахили интригалар нәтичәсиндә олараг халғын руһунда бөјүк дүшкүнлүк ярадылмышды. Ханлығын мүдафиә гүввәтини тәшкил едә биләчәк халг бир нечә һиссәләрә ајрылмышды. Русија һимајәси тәрәфдарларына гаршы гоюлан, дүшмәнә һәрәкәт күчләнир, онлар тәзјиг олунур, күчләрдә вә мәсчидләрдә, тәкфир едилирди.

1795-чи илләрдә Аға Мәһәммәд хана гаршы мүгавимәт көстәрәнләрдән бир чоху онун интигамындан гуртармаг үчүн Гарабағы бурахыб Дағыстана вә башга ерләрә чәкилирди. Һәтта Ибраһим Хәлил ханын өзү дә аиләсилә бәрабәр өз күрәкәнинин (Чар ханы) һимајәсинә гачмышды.

Хан гачды вә Вагифи минләрчә мүхаләфәтчиләрин гаршысында тәк вә көмәксиз бурахыб гачды. Аға Мәһәммәд хан Гачар Гарабаға дахил олан кими бир чохлары илә бәрабәр Вагифи дә оғлу Әли Аға илә бәрабәр һәбсә алды.

Аға Мәһәммәд хан Гачар Гарабаға кирдијинин үчүнчү күнү өз нөкәрләри тәрәфиндән өлдүрүлдү. Иран ордусу дағылыб кетди, чохдан бәри ханлыг иддиасында олан Мәһәммәд бәј Чаваншир шаһын өлүмүндән истифадә едәрәк һөкумәти өз әлинә алды.

Бурада охучуларын гаршысында башга бир суал да дурур: нә үчүн Вагиф Аға Мәһәммәд хан Гачар Гарабаға кирмәздән габаг бир тәрәфә чәкилмәди?! Нә үчүн Вагиф Аға Мәһәммәд ханын Гарабаға интигам мәгсәди илә һүчум этдијини нәзәрә алмады?!

Әввәла Вагифин вахтлы-вахтында чәкилиб кетмәсинә имкан вермәдиләр. Чүнки Аға Мәһәммәд хан шәһәрә кирмәздән беш күн әввәл белә, шәһәр башыпозугларын вә Мәһәммәд бәј Чаваншир тәрәфдарларынын әлиндә иди.

Икинчиси дә Вагифин, Аға Мәһәммәд хан шәһәрә дахил олмадан габаг һәбсә алынмасы зәнләриндән ибарәтдир.

Лакин Аға Мәһәммәд ханын гәтләндән сонра Вагифин һәбсханадан мүвәггәти олараг азад едилмәси шүбһәсиздир. Чүнки Аға Мәһәммәд ханын өлүмүнә һәср этдији вә Вәдадијә көндәрдији мәнзумәсини һәбсханада олдуғу күнләрдә дејил азадлыг күнләриндә язмышдыр. Лакин бурасы ајдындыр ки, Аға Мәһәммәд ханын өлүмүндән сонра Ибраһим ханын Гарабаға гајытмасы хәбәрләри ханлығы әлинә көтүрмүш олан Мәһәммәд бәји дүшүндүрдү. Буна көрә дә о Ибраһим ханын тәдбир вә сијасәтчә истифадә едә биләчәји шәхсијјәтләри арадан галдырыр вә өз мөвгеини мөһкәм этмәјә чалышырды.

Буну Вагифин өзү дә һәбсханадан азад олунандан сонра ајдынча билир вә өз фикирләрини сон шеирләриндә әкс этдирирди:

«Кечди, һәјф олду көзәл Вагиф
дәхи дүшмәз әлә
Бир сијаһ киприк әлиндән бағрыны
дәлә-дәлә,
Һәшрәтәк һәр киз мәзарымдан
кәсилмәз вәлвәлә
Гәбримин дашына язын охуја һәр
кәс кәлә
Билә ким ярын ираг олмасы
өлдүрдү мәни»

Ялныз Гарабағын дејил, үмумијјәтлә Гафгазын сијаси һәјатында отуз илдән артыг бир мүддәт дәјәрли роллар ифа этмиш Вагиф 1797-чи илин баһарында Мәһәммәд бәј Чаваншир кими чәлладларын гылынчлары алтында өз фәалијјәтини даијандырды.

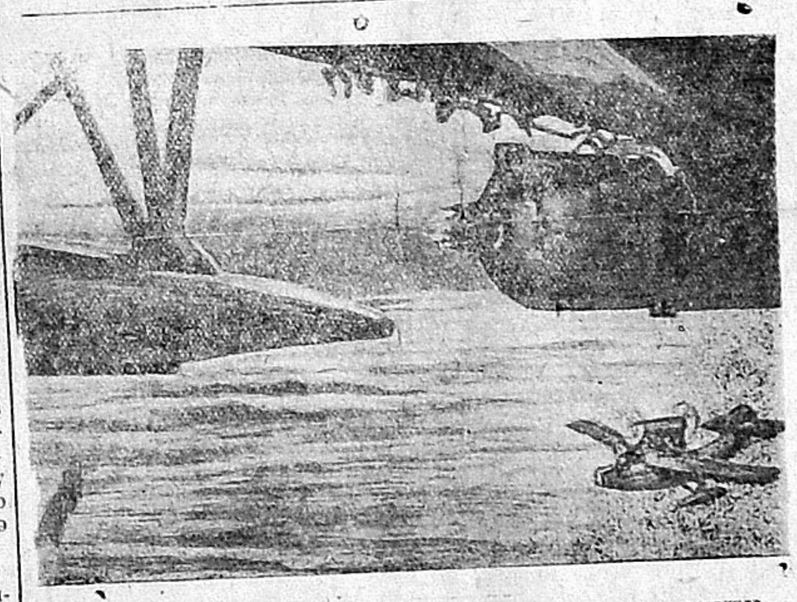

ШИМАЛ ФЛОТУ. Торпедо дашыјан тәјјарәләр Баренцево дәнизи үзәриндә.

ЧӘФӘР ХӘНДАН

ҺӨЗЛӘЈИРӘМ СЕВКИЛИМ!

«Көзлә мәни» шеиринин автору Симонова

(Әскәр арвадынын дилиндән)

Јазырсан ки, көзлә мәни, кәләчәјәм севкилим,
Кәл, әзизим үрәјимдә кәл галмасын нискилим!
Узагдасан, әлим чатмыр, үнүм етмир нәјләјим?
Јолларына баха-баха көзләјирәм севкилим,
Бә'зән галыб лап сабаһа көзләјирәм севкилим!

— —

Тарлаларда чалышаркән иш башымдан ашанда,
Булаг үстә дүшүнәндә, су сәнәјим дашанда,
Күнәш бизим Шаһ дағынын ағ башындан ашанда—
Күләкләрдән сора сора көзләјирәм севкилим,
Көзләримә јора-јора көзләјирәм севкилим!

— —

Јазырсан ки: зәфәрләрлә киришмишик һүчума,
Күнәш доғуб әријәчәк бу гаранлыг, бу чума,
Кәләчәјәм, енә балам кәләчәкдир гучума.
Зәфәр газан кәл, баланла көзләјирәм севкилим,
Каһ бачынла, каһ ананла көзләјирәм севкилим!

— —

Кәлиб дастан дејәчәксән чәбһәләрдән оғлуна,
Бу барәдә сән јазыбсан чох демишәм мән она,
О да һәрдән мәним кими чыхыб бахыр јолуна.
Бә'зән сәни, бә'зән ону көзләјирәм севкилим,
Јазырсан ки, намусуну көзләјирәм севкилим!

— —

Намусумчун, вәтәнимчин ву ран әлин вар олсун!
Намусуну горумаян адамлара ар олсун!
Ким истәр ки, күл бағында човғун олсун, гар олсун?
Сәни күллү бағымызда көзләјирәм севкилим,
Бәнәвшәли дағымызда көзләјирәм севкилим.

— —

Билирсән ки, сән кедәндә су сәпмишәм далынча,
Дәрдли күнләр кечирмишәм мәктубуну алынча,
Гыр јағыны өлкәмиздә бир нәфәри галынча
Зәфәрлә кәл гурбан кәсим көзләјирәм севкилим,
Нејләјим ки, чатмыр сәсим: көзләјирәм севкилим!

— —

Бу мәктубу битирәркән пәнчәрәдән кирди әј,
Күл баламын бешијини өртдү гызыл кәлағај,
Кетди күләк, кетди боран, кетди баһар кәлди ај...
Кәләчәјәм дедин көзлә, көзләјирәм севкилим,
Ачыг алын, ачыг үзлә көзләјирәм севкилим!

ЧАБАРЗАДӘ ЗЕЙНАЛ

Г Ә З Ә Л

1

Көзләр долудур... Әһ, билирәм интизарын вар
Јох, јох демә гандым даһа,: гурбәтдә јарын вар
Чандан кечән оғлан сәнә јар олду нә дәрдин?
Сев, сев белә сөвдадә сәнин ихтијарын вар.
Сөвда да вәтән, јар да вәтән, чан да вәтәндир!
Алғыш сәнә ај қыз ки, белә бир гәрарын вар.
Һичран сәнә үз версә онун шәклинә бир бах;
Әл мејвәси, әл шөһрәти тәк бир нүбарын вар
Зейнал сәнә сөз версә инан, әјдини позмаз!
Јарынла көрүш күнләри, хош бир баһарын вар.

2

Ач гәнчә күлүн ер үзү гој бир баһар олсун.
Дүнја бәзәниб ал гумаша лаләзар олсун!
Бәсдир јаса батдын, һәлә ки, өлмәмишәм мән,
Гој давада әшгим гочалыб ихтијар олсун!
Кечдикчә дөјүшләрдә күнүм јүксәлирәм мән,
Гој гәһрәманын шөһрәти дүнјаја чар олсун!
Әлләр обалар кәл—кәл әдир, дөнмәк оларму...
Бу јолда мәшәггәт, ја өлүм, ја да гар олсун.
Сејлә нәјә лазым бу мәһәббәт, вәтәнә јад әл атарса?!
Онсуз мәним әшгим әбәди тар-мар олсун!
Зейналдан әлин үзмә, кәләр гырмызы күнләр
Таки бу мәһәббәт, бу вәтән мүлкү вар олсун!

Ә. ӘБҮЛҺӘСӘН

Лејтенант Шербан

(ҺЕКАЈӘ)

...Әлә бу вахт ротанын команда мәнтәгәсинә бир ајралы да кәлди. Бу, лејтенант Шербанды.

★

Чәбһәнин бу участокунда енә вәзијјәт кәркинләширди. Дүшмән, вермәкдә олдуғу бөјүк тәләфата бахмаяраг ирәли дүртүлмәјә, бу күн сәһәрки дөјүшдә тәрк этдији сәнкәрләри тәзәдән тутмаға чалышырдыса да, ротанын фөвгәладә гәһрәманлығы гаршысында дөзмәјәрәк кери отурурду. Лакин о ар әләмәјир енә габаға сохулурду. Белә ликләә мүһарибә гызышыр, күнорта үстү азачыг динчини алан, түстүләри вә аловлары сөнүб тозу-торпағы јатан, башы бәлалы ерин енә дә бағры јанмаға, көрәчәкли синәси тәзәдән тутулмаға башлајырды.

Лакин көјләр июн күнләри үчүн ади олан бу мәнзәрәдән бығмышды. О һәр ики тәрәфин, бир-бири үстүнә төкдүјү минләрлә бомбанын ерин тәкиндән дартыб чыхартдығы тоз сүтуналарыны чәкиб јухары галдырыр, онлары парчалајыб орда, бир дуваг кими үзүнә чәкәрәк ерә бахмамаг, әлә бил хејрлә шәр гарышмасынын бу чылғын, чәһәннәми тамашасыны көрмәмәјә чалышырды. Күнәш дә көрүнмәјирди. Әлә бил о, ерин санкорлуғундан ачыг әләмишли. Гаты тоз тәбәгәләринин далындан чыхмајыр, өз дөврини белә чә тоза-торпаға булашмыш һалда баша вермәк үчүн тәләсәнә охшајырды, орталығы барыт вә јаныг ијји верән, күн тутулдуғу вахтлара мәхсус, хоша кетмәјән, шүбһәли, вахтсыз бир торанлыг бүрүјүрдү.

Бу торанлыг, ротанын кичик гапысы, әлә гаранлыг команда мәнтәгәсинә гәдәр телефон аппаратынын далында отуруб трубканы гулағынлан узаглашдырмаян Збројаны даһа пис дарыхдырыр, онун интизарыны дөзүлмәјәчәк дәрәчәдә шиддәтләндирирди.

—Нечә олду бу адам, нечә олду?—дејә, тез-тез гапыя дөнүр, онун индичә ичәри кирәчәјини көзләјирди. Гырылмыш телефон хәттини бағламаға кедән јолдашы исә кәлиб чыхмајырды. Зброја онун интизарыны чәкир, бәлкә башына бир иш кәлди,—дејә нараһатлыгла дүшүнүрдү.

О, белә чә јолдашынын интизарыны чәкиркән гапыда сәс әшидилди:

—Јаваш, јаваш! Әһмал..

Габагча ичәри лејтенант Шербанын әлагәчиси Әлиш кирди. О, нә исә, гапыдан ичәри атылачаг бир шеји тутмаг истәјирмиш кими голларыны ирәли ачдыгда, чөлдән ачыглы бир сәс әшидилди:

—Чәкил, өзүм, киррәм!

Бурда Әлиш дә сәсини галдырды:

—Јолдаш лејтенант, ајралысан ахы!

Буну дејиб о, аяғына кандардан ичәри гојан лејтенанта јанашды.

—Чәкил, Әлиш, өлмәмишәм ки... Нә олуб сәнә?

Зброја онун көрән кими трубка әлиндә, гејри ихтијари сычрајыб аяға галхды вә синәсиндән, онун аһа бәнзәр бир нида гопду:

—Ах... јолдаш лејтенант!

Лејтенант Шербан гапыдан дүшән ишығын габағында дајанды. Онун башы, чијни сарыглы иди, үзү-көзү тамам ган ичиндә иди. Дөјүшдән кәлән ајралы бир командир үчүн бу, әлбәттә тәәччүблү бир шеј дејилди. Тәәччүблү онун үстбашы иди. Гудуз ит ағзындан чыхмыш кими онун көјнәји вә шалвары шырым-шырым иди. Онун әти көрүнүрдү. Диггәтлә бахылсајды вә мүәјјинә едилсәјди онун үз-көзүндә вә бүтүн вүчудунда көјәриб гаралмаян, ганчырланмаян бир нөгтә олмадығы көрүләрди.

Әлиш, тәләсик, тахта тирә үстүнә шинел атды, голундан ипышыб деди:

—Шербан... Лејтенант, узан... Сәнә динчәлмәк лазымдыр.

Сонра о Зброја дөнду:

—Ротада телефон вар ки, онуғулағында тутуб нә дурурсан, галх ордан шәкәри көтүр бир шәрбәт гајыраг!

Шербаны јавашча шинелин үстүнә узатдыгдан сонра, Әлиш тез шәрбәт гајырыб Шербана ичиртди. Сонра лејтенант енә узанды, көзләрини гапады. Бир анда әлә бил онун һалы хараблашмышды. Көзләри гапанмыш, рәнки гачмышды... Әлиш, јаш памбыгла онун үзүнүн, көзүнүн гурумуш ганыны тәмизләјирди. Шербан гәтијјән гымылданмајыр, һеч нә илә варлыг әламәти көстәрмирди.

Зброја енә аппаратын далына кечмиш, трубкаја гулаг асырды. Әлиш кими, онун да көзү Шербанда иди

—Ајтырмы? јаваш... Әһмал!...

Әлиш, јашы отузу кечән бу мәһрибан адам, алты ајдан бәри өлүм мејданында бәрабәр чарпышдығы, оғул кими севдији вә әзизләдији ајралы лејтенантын үз-көзүнү тәмизләдикдән сонра астадан деди:

—Ајтыр, дејәсән..

Буну дејиб, о да, көзләрини лејтенанта тикди вә сорушду:

— Зброја, сән билән санитар машыны һардадыр?

Зброја, чаваб верди:

— Ајралылары апардылар. Анчаг араба бурдадыр!

Әлиш Зброја бөјүк бир сирр верирмиш кими сәсини тамам пычылтыја дөндәриб деди:

— Зборя, нә гајыраг буну бу саат сәнијјә мәнтәгәсинә көндәрәк!

Зброја да Шербанын хасијјәтини билирди. Кечән даваларда ярадандыгда да ярасыны бағлајыб ону сәнкәрдән күчлә чыхардыб зорла сәнијјә мәнтәгәсинә көндәрмишдиләр. О, хәстәханада ятмамыш, голунда олан бөјүк яраны, әлә аяг үстә сағалтдырмышды. Бунунла белә о лејтенанты белә јохулу-јохулу арабаја гојоб архаја көндәрмәји лазым билмирди.

— Гој бир аз ајтыб динчәлсин!

— Јох... Ајылды, кетмәјәчәк, кәрәк јохулу-јохулу апарам.

Лејтенант Шербаны ялныз бу ики адам јох, рота вә баталјон команданлығы да чәсур, горхмаз бир командир кими таныјырды. Һәлә архадајкан анләси Украјнада, нечә мецләрин әлиндә галан бу кәнч, чәбһәјә кәлиб дүшмәнлә әлбәјха олачағы күнү сәбирсизликлә арзуларды. О, һәрдән ичәрдә. Рәсми ичласларда, митингләрдә чәбһәјә кетмәк арзусунда олдуғуну билдирән лејтенант, ичдији вахт даһа һәрарәтлә чәбһәјә кетмәкдән данышарды. О, һәлә бир нечә дәфә һиссә командириндә мүрачиәт этмишди ки, чәбһәјә кетмәјә ичазә алсын.

Бу, пәһливан чүссәли, уча бојлу, күрәкли, гүввәтли, сары сачлы, гонур көзлү бир кәнчди. Таныјанлардан, онун хатирини истәмәјән јох иди. О, хош гылыг, сөһбәтчил вә садә бир кәнчди. Ротада, баталјонда кимдә кимдә чүссә көрәр, кимдән «күчлүјәм» сөзүнү әшидәрдисә, «кәл күләшәк» тәклиф әдәрди. Бәсылдыгда, мүхалифинә «мән сәнә борчлу», басдыгда исә белә дејәрди: «көзлә, дүшмәнлә һәмишә атышмаг лазым кәлмәјәчәк, һәрдән, бел-белә дә кирмәли олачагсыныз!»

Лејтенант Шербан белә адамды!

Әлиш, лап илк дәгигәдән онун хошуна кетмишди. Тағымы алан кими сырая дүзәрәк нәфәрләрини көздән кечирдикдә нәзәрини бу буғлу, ити көзлү, орта бојлу адам чәлб этмишди. Онун һаралы олдуғуну, јашыны, савадыны өјрәндикдән сонра, ордуја кәлинчәјә гәдәр Мешәбәјилик этдијини билинчә, атасы јашда олан бу кишинин чијнини охшајыб демишди: «Ахтардығым адамсан. Бәрабәр ишләјәчәјик».

Вә о күндән онлар бири-бириндә алышмыш, бәрабәр дүшмән габағына чыхмыш, атышмыш, бәрабәр олуб өлүмдән гајытмышдылар.

Инди Әлиш, көзү јохламыш лејтенантын чәһрәсиндә бәрабәр кечирдикләри едди ајлыг бир өмрү хатырлајыр, узаг олдуғу чаван оғлуна олан мәһәббәтлә истәдији бу кәнчи өлүмдән гуртара билдијиндән севинирди. О, инди бирчә шејин фикрини чәкирди. Һәрби хәстәханаја јола салдыгдан сонра, о, өзү бәс нә гајырачаг, дарыхан, лејтенантын хиффәтини чәкән көнлүнү кимлә овудачагды? Нијә о да ајраланмады ки, кечән дәфә олдуғу кими бәрабәр бурдан кедиб сағалдылар вә енә бура бәрабәр дөнәјдиләр! Онлар инди ајрылсајдылар бир дә көрүшәчәкдиләрми? Әлбәтки, онлар дүшмәнин күлләси алтында достлуғун һәмишәлик олачағы һаггында әһд этмишдиләр вә бу әһд онларын лап илк тоггушмада бир анда јанашы олуб ярадандыглары вахт ахыб бири-бириндә гарышан ганлары илә мөһүрләнib тәсдиг едилмишди. Демәк, ајрылыг, һәјатын ән ағыр вә гәти күнләриндә дә догуб мөһкәмләнән бу достлуғу позачаг вә Әлиш буна анчаг дуруб бахачагдыр. Ах, нијә о ајраланмады?

О, аһ чәкиб үзүнү телефонистә дөндәрди,—Зброја,—деди,—сән мәнә көмәк әләмијәчәксәнми, ки, лејтенанты бу саат көндәрә биләк? Лејтенантын бурдан тезликлә узаглашдырылмасы үчүн Әлишдән аз дүшүнмәјән Зброја тәәссүфлә деди:

— Нејним, баталјондан нөвбәтчи көзләјирәм, кәлсин, бу саат...

Әлиш сорушду:

— Инди ки, рота командири ротададыр, һәм гошу роталарла, һәм дә јухары илә телефон әлагәси вар...

— Олса да.. Әмрдир! Бураха билмәрәм.. Өзүн билирсән ки..

Бир ара онлар, әлә бил чәбһәнин курултусуна гулаг асмаг үчүн сусдулар. Орда, атышма баягкы шиддәтиндә давам әдирди. Үстәлик ики ротанын команда мәнтәгәсинин јанына да тез-тез топ күлләләри вә миналар дүшүрдү. Һәрдән бир Мәрмиләр вә миналар әлә јахына дүшүрдү ки, мәнтәгәнин, сых полад релсләр дөшәнмиш мөһкәм таваны да силкәләнир, ордан вә сәрт гаялыг олан диварлардан тоз-торпаг төкүлүрдү. Бә'зән күллләләр чөлдә гапы јанында партлајыр вә бу вахт гапыдан ичәри тоз-торпагла бәрабәр, барыт вә јаныг гохусу да долурду. Әлиш тәшвишлә лејтенанта бахырды.

—Зброја, кәлсәнә буну чыхардым бир ағач дибинә чәким. Дөнүз ушағы бирдән..

О сөзүнү гуртармамышды ки, бирдән Шербан ериндән сычрады.

—Автоматымы верин... Сиз дә автоматынызы алын!—дејә бағырды.—Көрмүрсүнүзмү күч кәлирләр.

— Сакиглајын.. Гыздырмадан сајыглајыр—дејә Әлиш титрәк сәсләә пычылдады вә лејтенанты ериндән тәрпәнмәјә гојмамаг үчүн јавашча голларындан јапышды. Шербан сакит олдугдан сонра о дөнүб бу дәфә Зброја гышгырды:

— Сәнин о телефонун чәһәннәм олсун, дур гач көр, араба ордадыр. Сә апарым.

(Арды 4-чү сәһифәдә)